

*Алисултанова Нигора Абибуллаевна,
Андижан мамлекеттик университети,
Филология факультети,
улук окутуучусу,
Орус тили жана адабияты кафедрасы,
Өзбекстан Республикасы*

**ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН ФОЛЬКЛОРГО КЫЗЫГУУСУНА
ТААСИР ЭТКЕН ФАКТОРЛОР**

*Алисултанова Нигора Абибуллаевна,
Андижанский государственный университет,
Филологический факультет,
Кафедра русского языка и литературы,
старший преподаватель,
Республика Узбекистан*

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНТЕРЕС ЧИНГИЗА
АЙТМАТОВА К ФОЛЬКЛОРУ**

*Alisultonova Nigora Abibulayevna,
Head teacher,
The Department of Russian language and literature,
Andijan State University,
Republic of Uzbekistan*

**FACTORS INFLUENCING CHINGIZ AITMATOV'S
INTEREST IN FOLKLORE**

Аннотация: Бул илимий макалада жазуучу Чыңгыз Айтматовдун жаш чагында кыргыз элинин салттарын, фольклорун кандай кабыл алгандыгы жана алар кийин чыгармачылыгында кандайча чагылдырылгандыгы тууралуу айтылат. Пикирлерибизди далилдөө үчүн этнопедагог окумуштуулардын, адабиятчылардын аныктамалары, жазуучунун өзүнүн ой-пикирлери пайдаланылды. Кыргыз элдик фольклорун балдарга таасири көчмөн турмуш шарттарына ылайык чечмеленди.

Фольклордун салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балага тарбиялык жактан таасир этүүчү факторлору көрсөтүлүп, алардын карым-катышы белгиленди. Кыргыз элдик фольклорун азыркы адабиятта интерпретациялоонун бүгүнкү күндөгү мааниси ачып берилди.

Аннотация: В данной научной статье речь идёт о восприятии Чингизом Айтма-

товым традиций и фольклора кыргызского народа в молодости и их отражении в его последующем творчестве. Были использованы характеристики ученых-этнопедагогов, писателей, собственное мнение автора.

Влияние кыргызского фольклора на детей интерпретировалось в контексте кочевой жизни.

Показаны факторы, влияющие на воспитание ребенка в традиционной кыргызской семье, посредством фольклора, отмечена их взаимосвязь. Раскрывается актуальное содержание интерпретации кыргызского фольклора в современной литературе.

Annotation: This scientific article tells about the perception by the writer Chingiz Aitmatov of the traditions and folklore of the Kyrgyz people in his youth and how they were subsequently reflected in his work. To solve the problem, the definitions of scientists-ethnopedagogues, writers, the author's own

opinion were used. The influence of Kyrgyz folklore on children was interpreted in the context of nomadic life.

The factors influencing the upbringing of a child in a traditional Kyrgyz folklore family are shown, their interrelation is noted. The modern meaning of the interpretation of Kyrgyz folklore in modern literature is revealed.

Түйүндүү сөздөр: салттуу үй-бүлө, кыргыз үй-бүлөсү, жомок, жомокчу, фольклор, кошок, шаманизм, туугандык байланыштар.

Ключевые слова: традиционная семья, кыргызская семья, сказка, сказочник, фольклор, эпитафия, шаманизм, родственные связи.

Key words: traditional family, Kyrgyz family, fairy tale, storyteller, folklore, mourning, shamanism, kinship.

Киришүү. Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов кандай темаларда чыгармалар жаратпасын, кандай гана кыргыз элинин, балким башка элдин элдик оозеки чыгармаларын колдонбосун анын түбүндө жазуучунун өмүр жолундагы тагдырлаш жашоонун элеси чагылып тургандай. Анын балалыгы Каракыз апанын, Айымкан чоң энесинин, Досаалы жездесинин жана башка шекерликтердин тарбиясынын таасиринде болду. Кийинчерээк жазуучу өз чыгармаларын кайсы бир деңгээлде ошол таасирлерин көркөм чыгармаларында көркөм сүрөттөөлөр менен чагылдырды.

Макаланын максаты жана милдети. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларына таасир тийгизген элдик каада-салттардын, ишенимдерин, көркөм сүрөттөөлөрдүн кыргыз фольклору менен байланышын далилдүү чагылдыруу болуп саналат.

Колдонулган методдор. Чыңгыз Айтматовдун жакындары жөнүндөгү маалыматтарды, биографиялык маалыматтарды, адабий булактарды анализдөө менен тактап айтканда эмприкалык методдор колдонулду.

Талдоо. Айтматовдун балалыгы кыргыз элинин элдик оозеки бай мурастары менен сугарылып, чыныгы кыргыздын көчкө байланыштуу таасирдүү да, кызыктуу да жашоонун кереметтерине күбө болуу насип этиптир. Кыргыздын бай мурастары болуп

саналган элдик ишенимдер, ырым-жырымдар, элдик ырлар, кошоктор жан дүйнөсүндө кайрадан синтезделип чыгармаларынан орун алып Чыңгыз жана кыргыз деген аттарды таанытууга себепчи болду десек да эч жаңылышпайбыз. Мисалы, эжеси Каракызды 13 жашында атасы Айтматтын алыста жүргөнүнөн пайдаланып, апасы Айымкандын каршылыгына карабай 45-50 чамасындагы Миңбай чалга узатышат. Мына ошондо кызы менен узатуу-коштошуу кошогу айтып муңканып жаткан Айымкан апа дилиндеги каршылыгын ушундай баяндаган экен:

Кыргыйек короз куш бекен,
Кызыгып малга саткыдай,
Баланын жаты кыз бекен?
Керинин кери жүгүргөн,
Кекилик короз куш бекен?
Келтирип малга саткыдай
Баланын жаты кыз бекен?
Түндүккө чыга от күйсө
Чыгарбай түтүн өчүргүн,
Үйүндөн жаман сөз уксаң
Кайгырбай туруп кечиргин.
Жабыкка чыга от күйсө
Чыгарбай жалын өчүргүн,
Жатыңдан жаман кеп уксаң,
Жабыркабай кечиргин...

Кызын жаш туруп узатылып жибергенин уккан атасы аялы Айымканга келип чыр чыгарат, кызымды өз көзүм менен көрөм деп туруп алат. Салтка туура келбестигин араң түшүндүргөн аялы кыздын агасы Төрөкулду жиберет. Кабагын ачпай жүргөн Каракызга Төрөкул Пушкиндин «Балык жана балыкчы» жомогун окуп берет. Каракыздын көңүлү көтөрүлгөнүн көргөн Миңбай чал Төрөкулга ат мингизип узатат [1, 82].

Демек, Ч. Айтматовдун зээндүү, билимдүү болушунда, элдик оозеки чыгармаларды көркөм адабият дүйнөсүндө мыкты чеберчилик менен колдонулушунда ата-бабаларынын да таасири абдан чоң болгондугуна жазуучунун өзү калтырып кеткен жана аны өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу иликтенген илимий булактардын негизиндеги фактылардан көрүүгө болот.

Ч. Айтматовду иликтөөчү А. Акматалиев үй-бүлөлөрү менен эс алууга чыкканда селкинчекке аялдарды отургузуп алып:

Кыздар тепкен селкинчек,
Андай теппей мындай теп.

Келин тепкен селкинчек,

Мындай теппей андай теп, – деп күүлө-
гөнүн айтып келип, ошол эпизод кызыктуу
көрүнгөнүн эскерет [2, 36].

«Жан дүйнө жаңырыктары» аттуу жазуу-
чунун макаласында «Балалык жана жаштык
доорумда кыргыз элдик оозеки адабиятына
өлчөөсүз карызмын...» деп айтканы бар
[3,494] Мында көрүнүп тургандай, Айтма-
товдун кан-жанына сиңип кеткен кыргыздын
фольклордук чыгармалары жүрөгүндө
толуп-ташып кагаз бетине сыя болуп
төгүлүп гана калбай жеке турмушунда да зор
роль ойногонун көрүүгө болот.

Ч. Айтматовдун өмүрү, тагдыр-турмушу,
чыгармачылыгы, ал жашаган мезгил,
адабиятыбыздагы өнүгүш жолундагы оош-
кыйыштар ишенимдүү жана такталган
факты-маалыматтардын негизинде көркөм
чагылдырылган. С. Станалиевдин «Айжа-
рыктын айыкпаган сыныгы» аттуу тарыхый-
биографиялык роман трилогиясында мындай
дейт: «Чоң энеси Айымкандын жомогу
ушундай эле. Чыңгыз кандай гана жомок
болбосун ал айтылып жатканда таноолорун
дердейтип, көздөрүн ачып-жумуп, башын
бир жагына бир аз кыйшайтып алып,
шилекейин жутуп алып уга берчү. Андагы
окуяларга аралашып, жакын санаган, боору
ооруган каарманга жардам берип, аны
жамандыкка кыйбай турчу. Бул жолу да
ошентти. Бир азга үнсүз, эч кыймылдабастан
жомок дүйнөсүндө турду да, анан терең
улутуна калып:

-А сизчи? Сиз дагы Кут-Айдын баласы-
сызбы? – деди.

-Ооба, сен атаң экөөңөр ошонун тукуму
болгондон кийин, анан мен болбой коймок
белем. Мен дагы Кут-Ай атанын тукумунун.
Атаңдын карачечекей эжеси болуп жатпай-
мынбы. Көрдүңбү, балам, ар бир адам
төрөлгөндө анын колдоочусу кошо жаралат.
Биз Кут-Айдан жаралган соң бизди ошол
Кут-Айдын өзү колдойт. Кут-Ай атанын
жарыгы колдойт. Анан, албетте, Манас
атабыз колдойт... Алгач жолу бул жомокту
ал өз алдынча тай минип, шыкама түнгө
өргүгөн кечте уккан эле» [4, 78]. Балалык

кезинен уккан ушундай жомоктордон улам,
кийинчерээк өз алдынча үйрөнүп чыгып,
суктанып, тамшанып келген «Манас» эпосу-
на жазуучунун кайра-кайра кайрылган эпи-
зоддорун жолуктурууга болот. «Кайрылып
куштар келгенче» чыгармасында манасчы-
лык өнөр тууралуу кенен жана терең жазган.
«Манас» эпосу – кыргыз рухунун туу
чокусу» деп баа берүү менен бирге эле,
эпостун дүйнөлүк адабиятта өз ордуна ээ
болушунда да жазуучунун чоң эмгеги
сиңген.

Анын фольклордук чыгармаларды че-
берчилик менен колдонулушуна не бир
дүйнөлүк адабияттын залкар жазуучулары
суктанбадыбы. Айтматовдун өзү да аларды
дагы бир жолу суктантып айтып кеткен
философ ойлорун башка иликтөөчүлөр (А.
Акматалиев, А. Муратов, Л. Үкүбаева, А.
Алимбеков, Н.А. Асипова ж.б.) кайра-кайра
айтып өтүшкөн болсо да, асыл ойлордун
кымбаттуулугу, дагы бир жолу эскерүүгө
өбөлгө болчудай. Өзү айтып өткөндөй:
«Мени менен чет элдик окумуштуулар
жолугушуу учурларында элибиздин оозеки
чыгармачылыгы тууралуу жана ага карата
менин мамилемди, тагыраак айтканда,
жазуучулук өнөрканамда мурастарды кол-
донушумду кызыгып сурап калышат. Бул
маселелерге улам-улам кайрылган сайын
жанданып, толкунданып, сыймыктанып,
чыгармачылык рахатка батып кетем да, чет
элдик окурмандарга «Манастан» баштап
айтымдарга чейин колдон келишинче мисал
келтирип, маанисин чечмелеп берүүгө
аракеттенем. Мына бир мисал, Сиз дүкөнгө
барып нан аласыз дейли. Нанды алып жатып
«данды ким себет, качан бышат», эч бир
ойлобойсуз жана башка көп иштерин
билбейбиз. Демек, табият менен Сиздин
ортоңуздагы чынжыр үзүлгөн. Ал эми биз-
дин эски дастандарда бул ойлор сакталган.
Мал төлдөсө, эгин себээрде «Айтым»
айтышкан. Мына муну көз алдыга келтирип
көрүнүзчү. Соко жер айдайт. Торбодон
дыйкан үрөн сээп жатып, айтым айтат:

Мына, септим үч убак,

Жылуу жерден кочуштап

Бул – жетим-жесирге,

Мунусу – карып-мискинге,

Бул кочуш – ач-арыкка,
 Мунусу – алыстагыга,
 Булар – курт-кумурскага,
 Бул – сурамчыга,
 Бул – тилемчиге,
 Бул – учуп жүргөн куштарга,
 Бул – жортуп жүргөн коёнго,
 Калгандары – сизге, бизге, мага,
 Баба-дыйкан жолдошум.
 Бардык ишти оңдосун.
 Бардык жерде колдосун.
 Эми биягын мен билемин
 Өнгөндө арам чөп койбойм,
 Арыгың кенен чабылат,
 Корукчуң арбын табылат.
 Тилегим – чоң,
 Оп, үрөнүм, оп!
 Береке бек байласын,
 Бердим баба-дыйканга
 Бириң миңге айлансын.

Европадагы жолугушууларда жогорку ырды мисал келтирип, аларга: «Силер экология жөнүндө азыр айтып жатасыңар. Биздин түрк дүйнөсүндө мындан миң жыл мурун эле айтылган» - деп айтсам таң калышат, суктанышат», - деп айтып келип, сөзүнүн аягында «Биз дүйнөгө маданият, санат, сөзүбүз менен, философиябыз аркылуу өз туубузду көтөрүшүбүз керек», - деп жыйынтыктайт. «Эгин эккендеги айтым» мен үчүн кандайдыр бир ыйык дуба, азыркыча айтканда манифест», - деп айтат [5, 8-9].

Ал эми жазуучунун дагы бир балалык эскерүүсүндө Каракыз эжесинин кой-козуга болгон мамилеси тууралуу баяндайт. «Кээде түшүнүксүз себептерден улам, койлор козусун жериген учурлар болчу. Байкуш козусун жанына жолотпой, сүзүп, тээп, жерип, козусун эмизбеш үчүн көз көргөн тарапка качып жөнөй турган. Эжем үчүн бул улуу трагедия болчу. Ал мунун баарынан дүйнөнүн урашын, Кудайдын каарын көргөн. Көздөрү жашып, эжем козусунан баш тарткан койдун «сезимин» дубалар менен ойготууга аракет кылчу. Бир нерселерди күбүрөп-шыбырап, мойнуна тумар илип коёр эле. Кеч киргенде, өзүнүн ой-толгоолоруна жана башынан өткөргөндөргө чөмүлүп, дүйнөдө ушундай болуп жатканына – кудайдан жөө качуу, адилетсиздиктин күч

алышына жан дилинен күйүп Асманга кайрылчу. Тоолор куладыбы? Суулар солуп какшыдыбы? Асманда жылдыздар өчтүбү? Күн жүзүн жаап жашындыбы? Ай ооруга чалдыктыбы? Шамал дымыгып калдыбы?... А болбосо козусунан баш тарткан койдун бул кылыгын кантип түшүндүрүүгө болот? [1, 84] Мына ушундай ишеним, дубаларды Айтматов кийинчерээк көркөм образдар менен шөкөттөп окурманга эстетикалык ыракат тартуулады. Автор: «Кийин мен элдик каада-салт, жөрөлгөлөрдөгү, ырлардагы философияны, ишенимдерди, үмүттөрдү, максаттарды, табият менен тыгыз байланышты таба алдым», - дейт [2, 495].

Асманда Кудай бар деп ишенген кыргыз элинин түшүнүгүндө «Көкө Теңир» деп кайрылышкан. «Көк» бул – асман, «Теңир» бул – бардык адамга ааламга тең караган жар, жараткан, кудай деп түшүнүшкөн. Ч.Айтматовдун «Кыямат» романына кайрыла турган болсок, Ала-Мөңгүнү карай жол тартканда Эрназар менен Бостондун ушундай дубасы кезигет: «О, Көкө Теңир, көк муздуу ашуунан жол бер. Алам десең малды алба – асмандагы карганы ал. Арабызда балдар бар, ызгаарыңа тоңдурба, тоңдурам десең асманда булактап учкан күкүк бар, аттын белин тарталы, өгүзгө жүктү арталы. Көкө Теңир жараткан, өзүнө келме айталы; ак кар-көк муз ашуунан өткөр, тунук булак, көк тулаң өрөөнүнө жеткир...» [3, 335].

Мал-жан багып турмуш кечирген көчмөн кыргыз эли ислам динин кабыл алганга чейин тотемдик ишенимдеги шаман, теңирчилик ж.б. диндерди тутунушканы тарыхый маалыматтардан белгилүү. Ата-бабаларыбыздын каада-салт, үрп-адаттарында ошондой диний ишенимдердин ушул күнгө чейин сакталып калган элементтерин жазуучунун чыгармаларындагы көркөм сүрөттөөлөрүндө арбын кездештиребиз.

Ар бир адамдын жылдызы болот деп ишенген кыргыз эли асманда жылдыз учса бир адамдын жаны үзүлдү деп түшүнүшкөн. Жазуучунун «Бетме-Бет», «Саманчынын жолу», «Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт» ж.б.у.с. чыгармаларында жылдыздарга кайрылуу, аларга кудайга ишенгендей ишенүү эпизоддору учурайт.

А. Муратов менен К. Акматов «Саманчынын жолу» повести тууралуу кызыктуу 9 фактыда чыгарманын кыргызча аталышы асмандагы жылдыздан алынгандыгын айтып келип, «Саманчынын жолунун асмандагы абалы – бул бүтүндөй адамдардын тагдыры, жаратылыштын абалы гана эмес, ал коомдун, мамлекеттин, жада калса, жалпы адамзаттын тагдыры менен байланышат, согуштун жүрүшү да тоолук кыргыз балдары үчүн жылдыздардын көрүнүшү менен айкалышат. Ошон үчүн чыгарма «Саманчынын жолу» деп аталат. .. А түгүл каармандын аты да Айдын толгон кези менен Толгон+(плюс) Ай аталат», - дейт [6, 79-80].

Дагы айтып кете турчу кеп, кыргыздар исламга чейинки башка дин жана ишенимдердин таасиринде жашагандыктан ушул күнгө чейин да башка дин жана ишенимдердин калдыктары бар экендигин танууга болбойт.

Профессор С. Рысбаев “Кыргыздын салт, нарк, каада, үрп-адат жана ырым-жырымдары – жаштарга улуттук баалуулуктар аркылуу тарбия берүүнүн негиздери катары” аттуу макаласында “Ырым-жырымдар – тоолук кыргыздардын канына диний ишенимдери менен бирге орноп, айрым мистикалык түшүнүктөр менен коштолуп, күндөлүк турмушуна бекемделген”, - деп айтып келип ырым-жырымдардын бир канчасын тизмектеп айтып өтөт [7,15]. Мына ошол ырым-жырымдардын катарында “тишти дарымдоо да” кездешет. «Балалыгым» баянында эскерилеген жазуучунун шаман тууралуу окуясы кайсы бир деңгээлде Айтматовдун чыгармачылыгында «Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт» чыгармасынын ийгиликтүү жазылышына түрткү болгондой сезилет.

Жайлоодогу кезинде Чыңгыздын тиши абдан ооруп калат. Айласы кеткен Айымкан чоң энеси ар түрдүү чөптөрдөн дары жасаса да тишинин ооруганы басылбай коёт. «Ошондо туугандарынын бири болгон жылкычы табышты алып келүүгө жумшайт. Табып келип:

- Боз үйдө баладан башка эч ким калбасын. Баланы жуурканга ороп отургузайын?!

Шамы бар идишти алдыма алып келди. Шам үлбүрөп турган эле. Ал анан:

- Оозунду ачып, шамга така, - деди. Караңгыда калдым. Табып жип-шуусу салбыраган, кийимдери да ар кыл жаныбарлардын терилеринен тигилген. А ошол терилери да башкача бир айбанаттардыкы эле. Табыптын башына кийгени да бир башка. Табып болсо мен түшүнбөгөн тилде ар нерселерди сүйлөнүп, укмуштуу бир үндөрдү чыгарып жатты. Каалоо-тилектерин бийик үнү менен кыйкырып жатты.

- Ооруп жатабы? – деп сурады. Мен башымды чайкадым. Кийин ал төшөктү ачканда алдымда майда таштар жатыптыр.

- Карасаң, мобу кичинекей курттарды! – деди ал сүйүнүчтүү. Чын эле мен чачтай ичке кыбыраган майда курттарды көрдүм [3, 411].

Маалыматтарга таяна турган болсок, шаманчылыктын негизги кызматы ооруну дуба аркылуу дарылоо болуп эсептелген. Шаманчылык – бүбү-бакшынын көзгө көрүнбөгөн рухтар менен мамиле түзүүсүнө байланышкан ишенимге негизделген. С.Мирзаева «Ўзбек халк афсун-дуоларининг жанр хусусиятлари ва бадиати» аттуу эмгегинде «Шаман – таланттуу сыйкырчы, башкалардан жогору турган билимдүү, музыкачы, акын, демөөрчү жана табып», - деп айтат [8, 26].

Жогорудагы пикирлерибизди Ы.Кадыровдун «Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар» аттуу эмгекте «Илгери кыргыздардын дөбөгө отуруп кеп-кеңеш курушканы да бекер эместей. Анткени андай энергиясы күчтүү жерлер акыл-эске оң таасирин тийгизген. Ошентип кыргыз элинин ар бир жердин ээси, колдоочусу бар деп, ал жерге тооп кылып, табынып-сыйынышы, кан союшу алардын бир канча диний ишениминде болушун көрсөтөт. (Ошондой дөбө “Жамийла” повестиндеги Даниярдын образын ачууда берилген) Алсак, мазарга чүпүрөк байлап, отко сыйынуу шаманизмдин белгилери болсо, арча менен аластоо, мазар таюу, жүгүнүү будпарастыктан калган ырымдар, ар бир жандуунун жана жансыздын колдоочусу, пири болот деген түшүнүк тотемизмдин жана анимизмдин белгилери, ал эми мал союп курмандыкка

чалып, куран окуу ислам дини» [9, 15], - деп айткан пикирлери менен бекемдемекчибиз.

Натыйжада, залкар, ойчул калемгер Чыңгыз Айтматовдун аалам картасынан орун алган чыгармаларынын жаралышына Айымкан жана Каракыз чоң апаларынын элдик оозеки чыгармаларды мыкты билүүсү жана ата-энеси Төрөкул Айтматов менен Нагима Хамзаевналардын сабаттуулугу, шекерликтердин тарбиясы дүйнө таанымынын жогорулугу да чоң таасирин тийгизген.

Жыйынтык. Чыңгыз Айтматовдун балалыгында таасир эткен мындай факторлор кийинчерээк өлбөс-өчпөс, түбөлүктүү чыгармаларынын жаралышына өбөлгө болду десек эч жаңылышпайбыз.

Адабияттар:

1. Айтматов энциклопедиясы: Портреттер, илмий макалалар, эскерүүлөр, ырлар, каттар, маалыматтар, документтер, сүрөттөр ж.б.: II т.: 3-С/ А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. – Экинчи бас. – Б.: «Турар», 2018. – 932 б.
2. Акматалиев А. Айтматов жөнүндөгү күндөлүктөн. – Б.: «Бийиктик плюс», 2015. – 280 б.
3. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 5-том. Роман, аңгеме./Түз. А. Акматалиев. – Б.: Бийиктик, 2008. – 504 б.
4. Станалиев С. Айжарыктын айыкпаган сыныгы: Роман трилогия – Б.: «Принт Экспресс», 2018. – 752 б.
5. Айтматов Ч. Мурас – биздин жалпы кенчибиз. Баш сөз/ Кожожаш. «Эл адабияты» сериясы, 1-т. – Б.: 1996. – 8-9-бб.
6. Муратов А., Акматов К. Чыңгыз Айтматов: цифралар жана фактылар. – Б.: 2018. – 192 б. 79-80-беттер.
7. Рысбаев С. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. Бишкек 2020. 2-сан.15-бетте.
8. Мирзаева С. Ўзбек халқ афсундуоларининг жанр хусусиятлари ва бадияти. – Тошкент, «Истиклол» – 2006 – 26-б.
9. Кадыров Ы. Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар. – Б.: «Бийиктик плюс», 2014 – 300 б. 15-бетте.

Рецензиялаган:

Асипова Н.А.

педагогика илимдеринин доктору, профессор